

Oryginalna praca badawcza

DOI: 10.34858/SNB.1.2019.005

Stanisław Zarobny

Akademia Pomorska

Słupsk

ORCID: 0000-0002-1410-7656

s.zarobny@onet.pl

PRZEMIANY W POLSKIEJ KULTURZE STRATEGICZNEJ W KONTEKŚCIE WYZWAŃ I ZAGROŻEŃ XXI WIEKU

TRANSFORMATIONS IN POLISH STRATEGIC CULTURE IN THE CONTEXT OF CHALLENGES AND THREATS OF THE 21ST CENTURY

Zarys treści: Z kulturą trzeba się liczyć. Na początku XXI wieku przypomnieli o tym m.in. Lawrence E. Harrison i Samuel P. Huntington. Lata 90. oraz wydarzenia z 11 września 2001 r. dodatkowo wzmocniły znaczenie czynnika kulturowego w analizie stosunków międzynarodowych i przyczyniły się do rozwoju badań z wykorzystaniem paradygmatu cywilizacyjnego. Celem przedmiotowego artykułu jest analiza kultury strategicznej Polski, jej źródeł oraz cech. Została ona przeprowadzona w oparciu o literaturę fachową, mając na celu udzielenie odpowiedzi na następujące pytania: Co warunkuje polską kulturę strategiczną? Jakie są jej cechy oraz w jakich działaniach i zaniechaniach dochodzi do ich uzewnętrznienia?

Podstawowym wnioskiem powyższej analizy jest potwierdzenie, że Polska posiada własną kulturę strategiczną ukształtowaną przez historyczne doświadczenie.

Słowa kluczowe: kultura, kultura bezpieczeństwa, kultura strategiczna, „zimna wojna”, instytucje bezpieczeństwa europejskiego, Sojusz Północnoatlantycki, Unia Europejska, dziedzictwo narodowe, tradycje oręża.

Key words: culture, security culture, strategic culture, “cold war”, European security institutions, North Atlantic Alliance, European Union, national heritage, arms traditions.

Wstęp

Refleksję strategiczną dotyczącą bezpieczeństwa Polski warto rozpocząć od najbardziej generalnego spojrzenia na warunki bezpieczeństwa naszego państwa wynikające z jego geostrategicznego położenia na swoistym „przeciągu” strategicznym między dwoma biegunami – Wschodem i Zachodem. Od zarania dziejów Polska musiała rozwiązywać dylematy tego położenia: za pierwszych królów z dynastii

Piastów – jak obronić się przed wchłonięciem przez Zachód; za Jagiellonów – jak skonsumować potęgę Wschodu; za królów elekcyjnych – jak obronić się przed jednoczesnymi zakusami mocarstw ze Wschodu i Zachodu; pod zaborami – jak nie dać się zgermanizować przez Zachód i zrusyfikować przez Wschód; w okresie międzywojennym – jak przetrwać między zabójczymi systemami niemieckiego faszyzmu i radzieckiego komunizmu, a w czasie „zimnej wojny” – jak nie stać się pobojobowiskiem wojny między Układem Warszawskim a NATO? W okresie po „zimnej wojnie” Polska miała chwilę wytchnienia od tych dylematów, ale teraz wraz z nadejściem drugiej, „hybrydowej zimnej wojny” między Rosją i Zachodem znowu wracają wyzwania wynikające z granicznego położenia Polski w systemie zachodnim¹.

Po 1989 r. nastąpiła prozachodnia reorientacja polskiej polityki zagranicznej, a później zintegrowanie odzyskującej suwerenność Polski ze strukturami świata zachodniego. Ten prozachodni zwrot należy widzieć także w kontekście rodzimej kultury bezpieczeństwa, która w bardzo dużym stopniu określiła motywację twórców nowej orientacji politycznej Polski. Tę motywację tłumaczy się pokłosiem dramatycznych wydarzeń II wojny światowej, jak również spuścizną polskich dziejów nowożytnych, w szczególności okresu zaborów, tradycji powstańczej, oporu i woli przetrwania narodu polskiego, a zarazem pamięci, że Polska stanowiła przedmiot rywalizacji mocarstw ościennych. Te wszystkie doświadczenia zostały „zakłete” w języki narodowej traumatycznej symbolice.

Autor w artykule podjął się próby nie tylko zdefiniowania pojęcia „kultura strategiczna”, znalezienia jej źródeł, ale przede wszystkim zbadania mapy drogowej kształtowania się polskiej kultury strategicznej. Głównym problemem badawczym jest próba odpowiedzi na pytanie: Czy Polska posiada własną kulturę strategiczną i jakie były uwarunkowania jej kształtowania się? Problemy szczegółowe to próba odpowiedzi na następujące pytania: Co cechowało i cechuje Polską kulturę strategiczną? Jakie czynniki zadecydowały o kształcie polskiej kultury strategicznej? Jaki jest jej wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwo Polski?

Próby zdefiniowania i geneza kultury strategicznej

Jak pisze prof. Jan Czaja, kulturę strategiczną można określić najogólniej jako kulturę bezpieczeństwa narodowego². Zawiera ona w sobie różne aspekty bezpieczeństwa, począwszy od percepcji zagrożeń aż po politykę przeciwdziałania i zwalczania tych zagrożeń. Również duże znaczenie mają tutaj takie czynniki, jak historia i tradycja, doświadczenie oraz pamięć i niepamięć historyczna, a także współczesne uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne. W oparciu o nie, a także uwarunkowania międzynarodowe, takie jak sojusze i powiązania wielostronne, następuje

¹ S. Koziej, *Refleksja strategiczna na 100-lecie niepodległości: obronność III RP*, Pułaski Policy Paper nr 14/2018 (dostęp: 04.01.2020).

² J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o., Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008, s. 227.

konceptualizacja narodowej polityki bezpieczeństwa, czego wyrazem są doktryny, strategie bezpieczeństwa narodowego oraz ujęcie w nich roli sił zbrojnych. Na jej kształt wpływa: ustrój państwa, jego gospodarka, system bezpieczeństwa, historia państwa, jego kultura oraz typ społeczeństwa.

Pomimo że pojęcie kultury strategicznej niedawno pojawiło się w słowniku badaczy zajmujących się naukami o bezpieczeństwie, to jednak funkcjonuje ono już w nauce od setek lat pod różnymi nazwami. Za swoistego prekursora rozwoju nurtu uwzględniającego aspekty kulturowe, jako uzupełnienie czysto wojskowych studiów strategicznych, należy uznać starożytnego historyka Tukidydesa, a założenie, że kultura wpływa na sposób prowadzenia wojny, znalazło swoje odzwierciedlenie w *Wojnie Peloponeskiej* oraz w *Sztuce wojny* Sun Tzu.

Ważnym krokiem w procesie krystalizacji pojęcia kultury strategicznej było dzieło Carla von Clausewitza *O wojnie*, w którym zawarł tezę, która na równi z charakterem narodowym Tukidydesa dała podwaliny współczesnym badaczom zajmującym się kulturą strategiczną. Clausewitz twierdził, że „zwycięstwo osiąga się nie tylko poprzez zajęcie terytorium przeciwnika, ale równie ważne jest złamanie jego morale, gdy celem jest narzucenie swojej woli wrogowi”³. Uwypuklił w ten sposób wagę dominacji kulturowej na drodze do osiągnięcia celów polityki państwa. Również angielski strateg Liddell Hart koncentrował się na stronie praktycznej kultury działania państwa, a przyczyny porażki Anglii w II wojnie światowej widział w odejściu od brytyjskiego sposobu prowadzenia wojny, który zakładała działania skupiające się na blokadach morskich wymierzonych w przeciwnika oraz na finansowym wsparciu państw sojuszniczych⁴.

Bardziej współczesną kwestią, która w dużej mierze miała wpływ na naukę zajmującą się zagadnieniami dotyczącymi kultury strategicznej, była „zimna wojna”. Posiadanie zbliżonych potencjałów wojskowych przez USA i ZSRR okazało się czynnikiem, który uświadomił naukowcom zawodność klasycznych nurtów analizy stosunków międzynarodowych, ponieważ cele polityki bezpieczeństwa tych dwóch mocarstw znacząco się różniły pomimo pozornych analogii między nimi⁵.

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. w antropologii i socjologii pojawił się nurt studiów nad charakterem narodowym. W jego ramach starano się znaleźć powiązania między kulturą a zachowaniem państw w oparciu o modele antropologiczne⁶. Jedną z najbardziej znanych prac tego nurtu była książka *Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej* antropolog amerykańskiej Ruth Benedict. W ramach projektu badawczego zajęła się ona zbadaniem i zrozumieniem kultury wroga, a konkretnie Japonii stwierdzając, że konwencje wojny,

³ C. Clausewitz, *O wojnie*, Wydawnictwo Mireki, Kraków 2007, s. 15.

⁴ R. Wiśniewski, *Kultura strategiczna, czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, <http://studiastrategiczne.amu.edu.pl/wpcontent/uploads/2013/03/13.WISNIEWSKI.pdf> (dostęp: 16.12.2019).

⁵ C. Dryzd, *Kultura strategiczna, geneza, definicja i praktyczne zastosowanie*, Rocznik Studencki Akademii Wojsk Lądowych 2007, nr 1, s. 177.

⁶ J.S. Lantis, *Strategic Culture and National Security Policy*, „International Studies Review” 2002, vol. 4, no 3, s. 91–92.

które narody Zachodu zaakceptowały jako fakty natury ludzkiej, najwidoczniej nie istniały dla Japończyków.

O problemie dotyczącym charakteru narodowego jako pierwszy zaczął mówić publicznie amerykański dyplomata George Kennan⁷. Na spotkaniu w 1950 r. z dyplomatami zagranicznymi twierdził, że stosunek Waszyngtonu do spraw międzynarodowych ma swoje głębokie źródła w kulturze i tradycji amerykańskiej. Według niego „czyni ona z USA krzyżowca walczącego ze złem w imię wysokich wartości moralnych”⁸. Uważał również, że działania zarówno Stanów Zjednoczonych, jak i Związku Radzieckiego, mają podłoże kulturowe i są ważnym determinantem wpływającym na politykę bezpieczeństwa tych państw.

Należy z przykrością stwierdzić, że obecnie nie ma jednej definicji kultury strategicznej. Za pioniera identyfikowania i badania kultury strategicznej uważa się amerykańskiego analityka J. Snydera, według którego „kultura strategiczna to suma idei, uwarunkowanych emocjonalnie odpowiedzi i wzorców zwyczajowych zachowań, jakie członkowie narodowej wspólnoty bezpieczeństwa nabyli przez instrukcje lub imitacje i dzielają w odniesieniu do strategii nuklearnej”⁹.

Jeżeli chodzi o przedstawicieli polskiej nauki, którzy podjęli się zdefiniowania kultury strategicznej, to należy wymienić przede wszystkim prof. Jana Czaję, dla którego „kultura strategiczna to inaczej kultura bezpieczeństwa narodowego, odnosząca się do percepcji zagrożeń bezpieczeństwa, przeciwdziałania im i ich zwalczania, także przy użyciu siły”¹⁰.

Olaf Osica uważa, że kultura strategiczna stanowi konglomerat składający się z trzech elementów; idei, wartości, myśli i doktryny wynikających z sumy doświadczeń historycznych, tak zwane „drogowskazy polityczne”, rozumiane jako wartości polityczne oraz sposób formułowania myśli, legitymizowania decyzji odnośnie szeroko rozumianego bezpieczeństwa¹¹.

Po upadku komunizmu pojęcie kultury strategicznej nabrało znacznie szerszego znaczenia niż miało to miejsce w czasach „zimnej wojny”, rozumiejąc ją już nie tylko jako kwestię związaną z bezpieczeństwem, ale również problemy, które wynikają z funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego czy kultury politycznej. Lata 90. XX w. to wielki powrót kultury do stosunków międzynarodowych, przejawiający

⁷ George Frost Kennan – amerykański dyplomata, sowietolog, uważany za architekta polityki zimnej wojny w latach 40. i 50. XX wieku. Był stryjecznym wnukiem podróżnika George Kennana. Kształcił się w szkole wojskowej, następnie na Uniwersytecie Princeton. Po studiach podjął pracę w amerykańskiej służbie dyplomatycznej.

⁸ Ł. Smalec, *Kultura strategiczna a paradygmat realistyczny. Krytyka rywalizacja i perspektywy współpracy*, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/03/smalec-l.-kultura-strategiczna-a-paradygmat-realistyczny.pdf> (dostęp: 02.12.2019).

⁹ J.L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, 1977, s. 4–7, <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf> (dostęp: 12.10.2018).

¹⁰ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Oficyna Wydawnicza AFM, Warszawa 2008, s. 223 i 227.

¹¹ O. Osica, *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, K. Malinowski (red.), Poznań 2003, s. 103.

się renesansem badań nad jej wpływem na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państw oraz na konflikty zbrojne. Ten zwrot kulturowy wynikał z zakończenia „zimnej wojny” i przyspieszenia globalizacji. Ówczesną euforię, wywołaną pozorną jednością, ostudziły najpierw konflikt bałkański, następnie zamach terrorystyczny z 11 września 2001 r., a zaraz potem interwencje zbrojne w Afganistanie (październik 2001 r.) i w Iraku (marzec 2003 r.).

Konkludując, należy podkreślić, że kultura strategiczna stanowi swojego rodzaju odzew na potrzebę uwzględniania długofalowych czynników, które kształtują politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państwa. Bywa ona rozpatrywana jako zmienna niezależna, która wyjaśnia konkretne działania państwa w stosunkach międzynarodowych¹².

Koncepcja polskiej kultury strategicznej

Decydującą rolę w kreowaniu polskiej kultury strategicznej odgrywają historia, geopolityka oraz uwarunkowania zewnętrzne. Dominujące preferencje są zakorzenione przede wszystkim we wczesnych doświadczeniach formowania się państwa polskiego, a zdecydowanie większe znaczenie wydają się mieć wiek XIX i XX. W trakcie tych 200 lat wiele się wydarzyło: zabory, I wojna światowa i odzyskanie niepodległości, a następnie jej utrata w wyniku II wojny światowej oraz blisko pięćdziesięcioletnia dominacja ZSRR, która zakończyła się w 1989 r. W wyniku tych traumatycznych dla narodu polskiego wydarzeń ukształtowały się symbole i mity oraz syndromy wciąż oddziałujące na nas jako naród i państwo oraz na kulturę strategiczną Polski. Podobną tezę stawia Laura Chappell¹³, według której dla polskiej kultury strategicznej momentem krytycznym stała się utrata państwowości w wieku XVIII, a następnie jej odzyskanie w 1918 r. Wpływ na kształtowanie polskiej kultury strategicznej miało również kolonialne panowanie I RP i II RP nad Europą Wschodnią. Ziemię tę do dziś w języku polskim określa się mianem Kresów¹⁴.

Z doświadczeniami historycznymi wiąże się również polska wrażliwość na zagrożenia związane z wojną i agresją ze strony najbliższych sąsiadów, czyli Niemców i Rosjan. To kreuje emocjonalność związaną z posługiwaniem się siłą wojskową, a jednocześnie pozytywny stosunek do niej. Siła wojskowa najczęściej, choć nie zawsze, bywa używana w obronie przed zagrożeniami z zewnątrz. Dla porównania negatywne i bardzo ostrożne podejście do użycia siły jest cechą współczesnej kultury strategicznej Niemiec, która uległa ewolucji w wyniku uznania przez Niemcy własnej odpowiedzialności za tragedię II wojny światowej i masowego użycia siły wojskowej wobec innych.

Drugi z czynników to geopolityka, która określa owo bycie Polski pomiędzy dwoma silnymi państwami – Niemcami i Rosją, który jest czynnikiem silnie

¹² S. Jarmoszko, *Ścieżki konceptualizacji strategii bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 87.

¹³ Laura Chappell – amerykańska badaczka i pedagog.

¹⁴ L. Chappell, *Germany, Poland and the Common Security Policy and Defense Policy, Converging Security and Defense Perspective in an Elargened EU*, New York 2012, s. 36–38.

oddziałującym na polską kulturę strategiczną. Polska percepcja zagrożeń oraz stosunek do użycia siły warunkowane są historią połączoną z geopolityką. Pamięć historyczna zapisana w symbolach i mitach narodowych przekazywanych kolejnym pokoleniom wpływa na względną ciągłość postrzegania przede wszystkim Rosjanina i w nieco mniejszym stopniu Niemca. Mimo że Polska została podzielona przez trzech zaborców, to jednak doświadczenia zaboru rosyjskiego wydają się podstawowe dla formowania polskiej kultury strategicznej. Uwarunkowane to jest zaprzepaszczaniem przez Rosjan polskiego projektu kolonialnego, państwowego i narodowego, jak również z wyższości kulturowo-cywilizacyjnej, jaką odczuwali Polacy wobec Rosjan, pod kontrolę których się dostali. Mając na uwadze stosunek Polaków do Niemców i Polski do Niemiec, można zaobserwować ewolucję stanowiska, co prawdopodobnie jest warunkowane uznaniem przez Niemcy odpowiedzialności za II wojnę światową, wysiłkiem pojednania oraz wsparciem Niemiec dla polskiego członkostwa w NATO i w UE, a obecnie udziałem obu państw w tych strukturach. Nie znaczy to, że postawy antyniemieckie nie występują w społeczeństwie polskim.

Zewnętrzne uwarunkowania, w tym przede wszystkim ewolucja środowiska międzynarodowego związana z „końcem zimnej wojny”, upadkiem ZSRR i zmianą ładu międzynarodowego to trzeci determinant, który kształtuje polską kulturę strategiczną. W 1999 r. Polska stała się częścią NATO, a pięć lat później Unii Europejskiej. Została w ten sposób zakotwiczona na zachodzie Europy i stała się aktywnym aktorem europejskiej sceny. Ponadto na mocy art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego otrzymała gwarancje bezpieczeństwa, a więc to wszystko miało wpływ na stopniową ewolucję polskiej kultury strategicznej¹⁵.

Należy zauważyć, że zmiana systemu rządów w Polsce wskutek pojawienia się u władzy „Solidarności” w 1989 r. zapoczątkowała proces rozluźniania więzów zależności od ZSRR i jednocześnie prozachodnią reorientację polskiej polityki zagranicznej pod hasłem powrotu do Europy. Powyższy proces ukierunkowany był na działania na rzecz znalezienia przez Polskę sobie miejsca w kształtującym się po zimnowojennym ładzie europejskim. Niestety nie było to łatwe zadanie, ponieważ wciąż wyczuwało się związane z tym obawy, czy uda się rozwinąć w całej Europie model partnerskiej współpracy między państwami.

Zastanawiając się nad przyczynami prozachodniej reorientacji polskiej polityki zagranicznej po „zimnej wojnie”, należy rozważyć ideowe podstawy tego zwrotu. A więc chodzi o ustalenie, w jaki sposób zbiorowe doświadczenie historyczne kształtowało twórców nowej polskiej polityki zagranicznej, jak w zmieniającym się środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego i wewnętrznego zostało ono zdefiniowane i jaki to miało wpływ na nowe podejście do interesów narodowych?¹⁶

Nie można nie dostrzegać faktu, że dla polskiej kultury strategicznej charakterystyczne jest istnienie silnego fundamentu, na którym zasadza się dominujący system

¹⁵ A. Włodkowska-Bagan, *Kultura strategiczna Polski*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski w zmieniającym się ładzie międzynarodowym. Wybrane problemy*, R. Zięba, T. Pawłuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach 2016, s. 60.

¹⁶ K. Malinowski, *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo Instytut Zachodni, Poznań 2003, s. 35.

myślenia o własnym miejscu Polski w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego oraz relacjach z innymi jego uczestnikami. Tę funkcję spełniają właśnie doświadczenia historyczne narodu polskiego działające jak pryzmat, poprzez który zauważane są zmiany w otoczeniu międzynarodowym Polski, nadając strategiom działania państwa polskiego walor legitymacyjny. Więż łączącą te doświadczenia historyczne ze specyficznym sposobem zachowania można określić jako **dyspozycje**, definiowane jako głęboką, długotrwałe oddziaływującą strukturę interpretacyjną, modelującą formułowanie podstawowych interesów narodowych i stanowiącą o wyróżniałości kultury strategicznej¹⁷.

Chociaż źródeł dyspozycji można by się doszukiwać w historii Polski ostatnich dwustu lat, to jednak podstawowe fazy ich formowania należy widzieć w dramatycznych wydarzeniach II wojny światowej. Negatywne doświadczenia Polaków w stosunkach z sąsiadami pogłębiły się, a ich traumatyczny wymiar znalazł wyraz w charakterystycznych symbolach, które przenikają dyskusje o najnowszych dziejach Polski. To potęguje oczywiście pytania i wątpliwości, np. czy Polacy mogą dzisiaj komukolwiek ufać? Czy nie zostaniemy znowu przez naszych sojuszników zdradzeni, sprzedani czy pozostawieni sami sobie?

I to właśnie część z powyższych doświadczeń 1 września 1939 r. czy 17 września 1939 r. umocniła naród polski w przekonaniu, że fundamentem polityki Niemiec, jak i ZSRR było większe czy mniejsze podporządkowanie im Polski. Inne zaś zjawiska, jak kunktatorska postawa Francji i Wielkiej Brytanii, a zwłaszcza tzw. „czwarty rozbiór Polski” w Jałcie budowały nową jakość w świadomości politycznej Polaków. Te dramatyczne doświadczenia z jednej strony były symbolem niemiecko-radzieckiej zмовy przeciwko Polsce, z drugiej stały się synonimem zdrady i porzucenia Polski przez Zachód, który nie chciał umierać za Gdańsk. To właśnie Jałta wykształciła w świadomości Polaków przekonanie nie tylko o podziale Europy, ale przede wszystkim o zniewoleniu Polski przez Związek Radziecki.

Nie można nie dostrzegać faktu, że polityka zagraniczna władz PRL-u, chociaż niesuwerenna, wydawała się być zakorzeniona w filozofii politycznej narodowej demokracji okresu międzywojennego. Rządząca Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) była w stanie legitymizować sojusz z ZSRR, ograniczoną suwerenność, jak również i system władzy, odwołując się do doświadczeń wojennych Polaków¹⁸. Natomiast brak uznania przez RFN, jak również przez zachodnie mocarstwa granicy na Odrze i Nysie pogłębiał zależność Polski od Związku Radzieckiego i był ważnym czynnikiem cementującym ład jałtański. Dlatego też antyniemieckość stała się najważniejszym elementem patriotycznej legitymizacji ustroju komunistycznego¹⁹.

A ponadto komuniści pokazując, że w okresie międzywojennym założenia doktryny endeckiej nie mogły być zrealizowane, ponieważ Polska była państwem

¹⁷ K. Malinowski, *Kultura bezpieczeństwa*, op. cit., s. 35.

¹⁸ K. Malinowski, *Polska kultura bezpieczeństwa: historyczne reminiscencje i polityczne realia*, [w:] *Kluczowe determinanty bezpieczeństwa Polski na początku XXI wieku*, S. Wojciechowski, A. Wejkszner, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 30.

¹⁹ Zob. rozdział: *Niemcy w polityce PPR/PZPR*, [w:] *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–89*, A. Wolff-Powęska, Instytut Zachodni, Poznań 1993.

wieloetnicznym, budowali więc koncepcję Polski Ludowej – bardziej homogenicznej pod względem narodowym niż II Rzeczpospolita – jako lepszej odbudowy państwa polskiego. Jednak oddziaływanie tej politycznej filozofii było ograniczone ze względu na faktyczną podległość Związkowi Radzieckiemu i niemożność realizowania autonomicznej polityki zagranicznej. Należy zauważyć, że kultura strategiczna Polski Ludowej omijała jeden z najważniejszych, geopolitycznych dylematów Polaków od czasów rozbiorów: jak wybić się na niepodległość i jak zdefiniować byt Polski zawieszonyj między Niemcami a Rosją²⁰.

Polska kultura strategiczna rozwijała się również w środowisku emigracji polskiej na Zachodzie. Inspirującą rolę odegrało wydawnictwo „Kultura”, w ramach której prowadzono działalność wydawniczą ukierunkowaną na działania przyczyniające się do stopniowej zmiany w myśleniu o miejscu Polski w Europie. Znalazło to swoje potwierdzenie w toczącej się dyskusji o Polsce, przede wszystkim o konieczności przewartościowania stosunków z sąsiadami – Ukraińcami, Białorusią, Litwinami, Rosjanami i Niemcami. Na potrzebę przewartościowania tych relacji zwracał również uwagę Kościół katolicki w Polsce. Ale zasadniczą kwestią było znalezienie sposobu na wydobywanie Polski spod wpływów sowieckich, zabezpieczenie jej przed ewentualnym odrodzeniem się ekspansji Niemiec i znalezienie sposobu związania się z Zachodem. Należy zaakcentować, że to właśnie rezygnacja z byłych terenów wschodnich II Rzeczypospolitej i pojednanie z Niemcami stały się elementami rewolucyjnymi dla prozachodniej reorientacji polskiej polityki zagranicznej. Demokratyzacja Niemiec Zachodnich i ich integracja z zachodnimi strukturami były kluczowym determinan-tem przemian polskiej kultury strategicznej. *Ostpolitik* i rozwój integracji europejskiej otworzyły nowe okoliczności umożliwiające przewartościowanie dotychczasowych elementów polskiej kultury strategicznej²¹.

Dramatyczne wydarzenia dla narodu polskiego z okresu II wojny światowej nie tylko wzmocniły wcześniejsze doświadczenia sprzed 200 lat, ale wywarły duży wpływ na kształtowanie się polskiej kultury strategicznej po 1989 r. Jej podstawowe założenia dostosowywały się do procesu adaptacyjnego Polski w nowym środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego, a niektóre doświadczenia historyczne straciły swój ostry wymiar. Za przykład może tu służyć nowy sposób postrzegania przez Polaków Niemiec, większa akceptacja dla ich zjednoczenia czy postępujący przełom we wzajemnych relacjach sąsiedzkich. Z drugiej jednak strony neoimperialne zapędy Rosji czy też początkowa skłonność Zachodu do traktowania Europy Środkowej jako strefy buforowej oddzielającej państwa Europy Zachodniej od Rosji pasowały do tradycyjnego wzorca.

Polska kultura strategiczna zawiera się w kilku dyspozycjach. Według prof. Krzysztofa Malinowskiego dyspozycjami kultury strategicznej Polski są: *dyspozycja rosyjska*, *dyspozycja niemiecka*, *dyspozycja Rapallo*, *dyspozycja wrzesień 1939 r.*,

²⁰ K. Malinowski, *Polska kultura bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s. 31.

²¹ K. Malinowski, *Polska kultura bezpieczeństwa: historyczne reminiscencje i polityczne realia*, [w:] *Kluczowe determinanty bezpieczeństwa Polski na początku XXI wieku*, S. Wojciechowski, A. Wejkszner, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 32.

dyspozycja Jalty oraz *dyspozycja Ententy*²². Należy podkreślić, że cechy polskiej kultury strategicznej, jak i dyspozycje powodują określoną percepcję wyzwań i zagrożeń oraz motywują działania państwa na arenie międzynarodowej. Jak twierdzi K. Malinowski, dyspozycja rosyjska ma na celu zapobieżenie powtórnej hegemonii Rosji nad Polską poprzez poszukiwanie bezpieczeństwa i obrony przed Rosją na Zachodzie (utrzymanie Rosji poza euroatlantyckim systemem bezpieczeństwa). Dyspozycja niemiecka ukierunkowuje działania Polski, z kolei na utrzymanie Niemiec w euroatlantyckich strukturach wielostronnych (co jest zbieżne z interesem Niemiec). To działanie niewątpliwie ułatwia współpracę i budowę pomimo różnicy potencjałów równoprawnych stosunków. Oba działania mają również służyć osłabieniu współpracy obu sąsiadów (*dyspozycja Rapallo*)²³, która jest najsłabiej artykułowaną kombinacją dwóch poprzednich wariantów. K. Malinowski uważa, że *dyspozycja Wrzesień 1939* ukierunkowuje aktywność Polski na unikanie porzucenia przez zachodnich sojuszników, a *dyspozycja Jalty* zapobiega uprzedmiotowieniu Polski przez Zachód. Wreszcie dyspozycja Ententy skłania do budowy bliskich związków z najsilniejszymi państwami Zachodu, tj. USA, Francją, Wielką Brytanią – jako asekuracja przed Rosją i w pewnym sensie przed Niemcami.

Reasumując, należy podkreślić, że wspomniane dyspozycje koncentrowały się zasadniczo na tym, w jaki sposób umocnić geopolityczną sytuację Polski i innych państw środkowoeuropejskich. Pokazywały, jaki rodzaj konstelacji międzynarodowej z punktu widzenia Polski jest optymalny, a jaki działa w tym wymiarze destruktywnie. Dyspozycje pomagały więc identyfikować źródła zagrożeń, jak i wskazywać sposoby przeciwdziałania im. Pokazują one wyraźnie, że głównym celem strategicznym polskiej polityki bezpieczeństwa narodowego od 1989 r. jest uniknięcie rozluźnienia więzi transatlantyckich i osłabienia UE. Pociągało to za sobą szczególne głębokie wyczulenie na ryzyko renacjonalizacji polityki zagranicznej w Europie. Należy podkreślić, że dzisiaj perspektywy europejskiej wspólnoty bezpieczeństwa zależą od zgody państw członkowskich na zwiększenie Unii w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego i od przedłożenia ofert dotyczących nowych instrumentów stabilizowania sytuacji kryzysowych i nowych form wzmocnienia jej zdolności obronnych. Oprócz tego niezbędne jest ukształtowanie się europejskiego tandemu bezpieczeństwa²⁴.

²² K. Malinowski, *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo Instytut Zachodni, Poznań 2003, s. 36–37.

²³ A. Włodkowska-Bagan, *Kultura strategiczna Polski*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski w zmieniającym się świecie międzynarodowym. Wybrane problemy*, R. Zięba, T. Pawłuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2016, s. 66.

²⁴ A. Ciupiński, *Wspólna polityka Bezpieczeństwa i Obrony Unii Europejskiej. Geneza. Rozwój. Funkcjonowanie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 404.

Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej zwierciadłem kultury strategicznej państwa

Koncepcja kultury strategicznej stanowi swego rodzaju odzew na potrzebę uwzględnienia długofalowych, a zarazem głównie o charakterze społecznie subiektywnym, czynników kształtujących politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państwa. Stanowi ona ważny czynnik kształtowania zachowania państw (głównie zewnętrzny, ale w jakimś zakresie także wewnętrzny). Wytwarza określone tendencje, wywiera znaczący wpływ, ale nie stanowi czynnika bezpośrednio, samodzielnie decydującego o zachowaniu podmiotu, jako że jest ono wynikiem całej gamy różnych czynników, które mogą przeważać²⁵.

Jak pisze Colin Gray, zachowania międzynarodowe państw są częścią ich kultury strategicznej i jego zdaniem nie jest możliwe oddzielenie postawy od zachowania. Kultura kształtuje zatem zarówno proces tworzenia strategii, jak i wpływa na jej implementację²⁶. Ponadto dyspozycje są ściśle ze sobą powiązane i przenikają się nawzajem, a ich relacje uzależnione są od aktualnych konstelacji międzynarodowych. Można powiedzieć, że mają one charakter wzorcowy dla całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej lub Środkowej²⁷, a odwołania do doświadczeń historycznych i geopolityki, kluczowych dla kształtowania polskiej kultury strategicznej, znalazły odzwierciedlenie we wszystkich dokumentach strategicznych dotyczących bezpieczeństwa państwa polskiego.

W obowiązującej obecnie *Strategii bezpieczeństwa narodowego RP z 2014 r.*, wydanej Postanowieniem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego, nawiązanie tego rodzaju znalazło się już w rozdziale pierwszym przedmiotowego dokumentu. Zapisano w nim, że interesy narodowe i cele strategiczne wynikają z doświadczeń historycznych, istniejących warunków polityczno-ustrojowych oraz potencjału, jakim dysponuje państwo²⁸. Natomiast cechy polskiej kultury strategicznej (historia, geopolityka i uwarunkowania zewnętrzne) uzewnętrzniają się nie tylko w aspekcie geopolitycznym i roli sąsiedztwa wschodniego, ale i w identyfikacji wyzwań i zagrożeń, jak również w sposobie reagowania na nie i przeciwdziałaniu im.

Należy podkreślić, że już w Doktrynie obronnej RP z 1992 r. zwrócono uwagę, że Polska znalazła się poza strukturami bezpieczeństwa, w tzw. szarej strefie z szeregiem wewnętrznych problemów, zdestabilizowanym Wschodem i niepewną przyszłością wschodniego sąsiedztwa. Rozpad ZSRR postrzegano wówczas nie tylko w kategoriach wyzwań i zagrożeń, dostrzegano w tym również szansę na wzmocnienie bezpieczeństwa Polski, ale i własnej pozycji w Europie Wschodniej, m.in. poprzez

²⁵ S. Jarmoszko, *Ścieżki konceptualizacji strategii bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2013.

²⁶ C. Gray, *Strategic Culture as Context: the First Generation of Theory Strikes Back*, *Review of International Studies* 25/99, s. 55.

²⁷ K. Malinowski, *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*, Wydawnictwo Instytut Zachodni, Poznań 2003, s. 38.

²⁸ *Strategia Bezpieczeństwa narodowego RP z 2014 r.*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego 2014, s. 9.

wykorzystanie związków historycznych, a z czasem przyciągnięcie Białorusi i Ukrainy do struktur zachodnich. To ostatnie miało również służyć osłabieniu wpływów rosyjskich w przestrzeni poradzieckiej, a poprzez to i samej Rosji. Od momentu wstąpienia do UE (4 maja 2004 r.) Polska stara się wpisać swoje cele dotyczące wschodniego sąsiedztwa w politykę zewnętrzną Unii Europejskiej (Europejska Polityka Sąsiedztwa, Partnerstwo Wschodnie). W ten sposób, także przy wsparciu Stanów Zjednoczonych, Polska stała się orędowniczką demokracji w państwach poradzieckich, w tym przede wszystkim tych o kluczowym dla niej znaczeniu, tj. na Ukrainie i Białorusi.

Pomimo deklarowanej w dokumentach strategicznych otwartości wobec Rosji, wyzwania i zagrożenia definiowane są często w kontekście stosunków z Rosją lub jej polityki. To właśnie obawy przed Federacją Rosyjską stały się główną przyczyną dążeń do uzyskania członkostwa w strukturach zachodnich. W wymiarze bezpieczeństwa decydującą rolę odgrywało i wciąż odgrywa NATO oraz stosunki z USA. Już w Założeniach polskiej polityki bezpieczeństwa z 1992 r. odnajdziemy zapis, że Polska szczególnie ceni euroatlantycki charakter Sojuszu Północnoatlantyckiego i opowiada się za obecnością wojsk amerykańskich na naszym kontynencie. Natomiast w Strategii bezpieczeństwa RP z 2000 r. (już po wstąpieniu do NATO) podkreślono, że „członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim zmniejszyło groźbę agresji wobec naszego kraju, przede wszystkim poprzez zwielokrotnienie czynnika odstraszania. Potencjalny agresor zawsze musi się liczyć z możliwością solidarnej akcji całego Sojuszu”²⁹. Podobny zapis wskazujący na rolę NATO w polskiej polityce bezpieczeństwa znalazł się w dokumencie *Strategia Bezpieczeństwa narodowego RP z 2003 r.*, zgodnie z którym Polska zapewniła sobie, a jednocześnie utrwaliła „wyjątkowy w naszej historii poziom bezpieczeństwa, oparty m.in. na gwarancjach Sojuszu Północnoatlantyckiego”³⁰. Od chwili wstąpienia Polski do NATO Sojusz pozostaje najważniejszą gwarancją bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polski.

W kolejnych strategiach znajdziemy zapisy, że celem Polski jest wzmacnianie NATO i „nierozrzadzanie” jego funkcji w systemie bezpieczeństwa europejskiego. Było to wyrazem obaw Polski związanych z koncepcją Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE (EPBiO), której nasz kraj był początkowo niechętny. Wynikało to, po pierwsze, z możliwości dublowania funkcji NATO, a po drugie, osłabienia obecności Stanów Zjednoczonych w Europie. Poza tym negatywne doświadczenia nieskutecznego sojuszu II RP z Francją i Wielką Brytanią wzmacniały polską nieufność wobec tworzącego się europejskiego systemu bezpieczeństwa. Oparcie bezpieczeństwa Polski na twardych gwarancjach, jakie daje NATO i USA, wynika z omówionych wyżej cech kultury strategicznej, w tym również z rozczarowania mechanizmami multilateralnymi, które nie zapewniły Polsce w przeszłości bezpieczeństwa (Liga Narodów). Niska efektywność Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie sprawia, że polski sceptycyzm w tej kwestii, warunkowany historycznie, może być dzisiaj uzasadniony.

²⁹ *Strategia bezpieczeństwa RP z 2000 r.*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego 2000, s. 243.

³⁰ *Strategia...*, op. cit., s. 287.

Te obawy Polski wobec Rosji są spowodowane również wojną rosyjsko-gruzińską w 2008 r. oraz destabilizacją sytuacji na Ukrainie od 2014 r., która coraz bardziej eskaluje. Ponadto w Strategii z 2014 r. zaznaczono, że Polska nie jest wolna od form nacisku politycznego wykorzystującego argumentację wojskową. W jej najbliższym otoczeniu występuje duże skupienie potencjałów wojskowych, także o konfiguracji ofensywnej. Zagrożenia dla Polski mogą w niesprzyjających okolicznościach przyjąć „charakter niemilitarny i militarny”. Mimo że nazwa państwa rosyjskiego nie pada, zapis ten odnosi się do Federacji Rosyjskiej. Wskazano, że polityka Rosji zorientowana na odbudowę własnej mocarstwowości realizowana jest kosztem jej otoczenia, czego przykładem jest właśnie konflikt z Ukrainą, w tym aneksja Krymu, które zgodnie ze słowami strategii negatywnie rzutuje na stan bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu Polski.

Autor artykułu zwraca uwagę, że stałym elementem wszystkich strategii bezpieczeństwa Polski po 1989 r. jest priorytetowy charakter stosunków ze Stanami Zjednoczonymi, które pozostają kluczowym naszym partnerem pozaeuropejskim. W dokumencie z 2014 r. nazwa Stanów Zjednoczonych pada aż trzynaście razy. Co symptomatyczne, drugim w kolejności państwem wymienianym z nazwy (aż ośmiokrotnie) jest Rosja. Nazwa zachodniego sąsiada Polski i głównego partnera politycznego oraz gospodarczego nie pada ani razu. W dokumencie do RFN odniesiono się jedynie w kontekście współpracy w ramach Trójkąta Weimarskiego oraz rozwoju bliskiej współpracy ze wszystkimi sąsiadami. Należy zauważyć, że w dokumencie podkreślono, że Polska jest zaniepokojona reorientacją amerykańskiej polityki zagranicznej w kierunku Azji i Pacyfiku oraz ewolucją priorytetów USA w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego. Z tego też powodu celem Polski wskazanym w Strategii bezpieczeństwa narodowego RP z 2014 r. jest utrzymanie znaczącego i trwałego zaangażowania Stanów Zjednoczonych w sprawy bezpieczeństwa europejskiego, w ramach NATO i relacji dwustronnych. Obok członkostwa w UE i bliskich stosunków z Francją i Niemcami (także w ramach Trójkąta Weimarskiego) oraz z Wielką Brytanią, to przede wszystkim relacje z USA pozwalają, zdaniem Polski, równoważyć wpływy Federacji Rosyjskiej w Europie³¹.

Zakończenie

Parafrazując Huntingtona, można stwierdzić, że z kulturą strategiczną trzeba się liczyć, ponieważ jest ona zestawem zachowań wynikających ze wspólnych doświadczeń i symboli, które wyznaczają kierunki działań oraz sposoby osiągania celów. Kultura strategiczna kształtuje się pod wpływem uwarunkowań wewnętrznych materialnych (powierzchnia państwa, zasoby naturalne, potencjał gospodarczy, militarny i społeczny) oraz niematerialnych (historia, doświadczenia relacji z innymi państwami oraz (nie)pamięć historyczna). Istotne znaczenie mają również czynniki zewnętrzne: położenie geograficzne, sąsiedztwo i regionalny układ sił. W przypadku Polski

³¹ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP z 2014 r.

kluczowymi uwarunkowaniami kultury strategicznej są historia, geopolityka i uwarunkowania zewnętrzne.

Polską kulturę strategiczną cechuje dzisiaj przekonanie, że zachodni system bezpieczeństwa powinien być homogeniczną strukturą o wysokim stopniu spójności z dominującą pozycją Stanów Zjednoczonych, z ich rolą jako „mocarstwa europejskiego” – jako najlepszej gwarancji dla utrzymania funkcji obrony zbiorowej NATO i ewentualnymi tendencjami do renacjonalizacji polityki bezpieczeństwa w Europie. W związku z powyższym prymat Sojuszu Północnoatlantyckiego w naszej polityce bezpieczeństwa był i jest nie do podważenia. To przekonanie wynika również z faktu, że obecnie syndrom rosyjski i niemiecki oraz związane z nimi poczucie stałej podejrzliwości wobec Rosji i Niemiec odnaleźć można w polskim stanowisku wobec projektu Nord Stream I, który jest obecnie przez część Polaków porównywany do paktu Ribbentrop–Mołotow.

Należy podkreślić, że polska kultura bezpieczeństwa wykazuje nadal żywotność; pomimo przemian w relacjach NATO/USA z Rosją oraz w samych stosunkach transatlantyckich, dyspozycje ukształtowane przez historyczne doświadczenie zachowuje swoją aktualność. Ta aktualność wynika z faktu, że orientacja zachodnia w sferze bezpieczeństwa ma charakter egzystencjonalny dla Polski. Pierwotny wariant, przyznający priorytetowe znaczenie gwarancjom NATO i wzmacnianie bezpieczeństwa przez współpracę z USA, uzupełnia wariant, który zakłada potrzebę umacniania współpracy europejskiej i pogłębiania integracji w zakresie wspólnej obrony oraz rozwijania europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony. Należy jednak zauważyć, że stworzenie takiej europejskiej zdolności do działania jest możliwe wyłącznie w ramach wspólnoty transatlantyckiej i w sposób niepodważający solidarności z USA (pomimo nieprzewidywalnej polityki Prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda Trampa).

Bibliografia

- Ciupiński A., *Wspólna Polityka bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej. Geneza. Rozwój. Funkcjonowanie*, Warszawa 2013.
- Czaja J., *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008.
- Clausewitz C., *O wojnie*, Kraków 2007.
- Gray C., *Strategic Culture as Context: the First Generation of Theory Strikes Back*, Review of International Studies 25/99.
- Gryz J., *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa 2013.
- Jarmoszko S., *Ścieżki konceptualizacji strategii bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2013.
- Koziej S., *Refleksja strategiczna na 100-lecie niepodległości: obronność III RP*, Pułaski Policy Paper nr 14/2018.
- Lantis J.S., *Strategic Culture and National Security Policy*, „International Studies Review” 2002, vol. 4, no 3.
- Malinowski K., *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*, Poznań 2003.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Pawłowski J. (red.), Warszawa 2010.
- Smalec Ł., *Kultura strategiczna a paradygmat realistyczny. Krytyka, rywalizacja i perspektywy współpracy*, Wydawnictwo e-Politikon 2012, nr 2.

Snyder J.L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, 1977.

Wojciechowski S., Wejkszner A., *Kluczowe determinanty bezpieczeństwa Polski na początku XXI wieku*, Warszawa 2013.

Włodkowska-Bagan A., *Kultura strategiczna Polski*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski w zmieniającym się świecie międzynarodowym*, R. Zięba, T. Pawłuszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2016.

Summary

Culture must be reckoned with. At the beginning of the 21st century, Lawrence E. Harrison and Samuel P. Huntington reminded us about it. The events of September 11, 2001 further strengthened the importance of cultural factors in the analysis of international relations and contributed to the development of research using the civilisation paradigm. The purpose of this article is to analyse Poland's strategic culture, its sources and features. It was conducted on the basis of professional literature with the aim of answering the following questions: What determines Polish strategic culture? What are its features and what actions and omissions do they manifest?

The main conclusion of the above analysis is confirmation that Poland has its own strategic culture shaped by historical experience.